

СТРАДАЊЕ НАРОДА ОПШТИНЕ ШИПОВО У УСТАШКОЈ ОФАНЗИВИ 3–10. СЕПТЕМБРА 1941. ГОДИНЕ

Сажетак: Рад у уводном делу доноси приказ основних карактеристика општине Шипово из предратне и ратне административне поделе. Посебно су приказани основни подаци о предратном стању и успостављању окупаторске власти у Јајцу као тадашњем средишту Велике жупе Пливе и Раме, а затим и Шипову коме су административно припадале области Јања и Пљеве. Описани су услови у којима је самоорганизован и организован устанак у Јању и Пљеви. Он је почивао на испољеној самоиницијативи, док су важну улогу одиграле партијске ћелије и истакнути појединци који су се ставили на чело устаничких група и јединица. Као реакција на устанак уследила је усташка офанзива – нападна операција на Јањ и Пљеву. Она је у почетном распореду имала кружну основицу, са карактеристикама напада са артиљеријском и авијацијском подршком и дејствима по дубини тадашње слободне територије. Паралелно с тим приказане су и основне карактеристике одбране устаничких јединица. У посебном делу рада смо набројали карактеристичне примере масовних злочина над јањским и пљевским мученицима – невиним људима: старим и немоћним, женама и децом. Посебна пажња је дата улози жена – хероина и рата и мира. Указано је на њихове жртве и бригу о породици, деци, болесним људима, рањеницима и борцима уопште.

Кључне речи: предратно стање, успостављање окупационе власти, устанак народа, усташка офанзива, масовни злочини (јањски мученици), улога жена.

Увод

„Ко заборави жртве треба му избити једно око,
а ко то користи ради освете – оба ока“
Руска народна изрека

Проблем страдања народа општине Шипово у септембарској усташкој офанзиви 1941. године веома је актуелан и недовољно истражен. Актуелност проблема проистиче из саме вредности људског живота и значаја мира у коме би се људски век одвијао према нормалним природним и биолошким законима. У миру људи слободно стварају и размењују материјална и културна добра, организују спортска и друга такмичења и, без страха за лични живот и егзистенцију, стварају сопствено потомство. Као такав, мир је стално био актуелан, али је данас најактуелнији зато што постоје убојна и борбена средства која могу уништити људе,

материјална добра и целокупан живот на Земљи – јединој зеленој планети Сунчевог система. У миру, како је Херодот истицао, „деца сахрањују своје родитеље, а у рату – родитељи сахрањују своју децу“.

У конкретном примеру, стање је још трагичније и бруталније. Овде није реч о колатералној штети и случајном страдању људи у рату. Реч је о очигледној намери да се све српско становништво једне мале општине Шипова (тадашњих Јања и Пљеве) уништи заједно са његовим домовима и другим елементима инфраструктуре потребним за живот. Људи нису убијани и спаљивани само у својим кућама и селима већ су прогањани као дивље звери и уништавани у разним склоништима и збеговима. Зато је сваки покушај да се њихово страдање забележи и да им се ода почаст вредан пажње.

Узроци недовољном истраживању проблема су бројни, а основни су: недостатак поузданих докумената и политичка клима која је уследила после рата. Подаци о жртвама су систематски, од стране агресора, спаљивани и уништавани заједно са људима, објектима за становање и другим елементима инфраструктуре. Тако су, на пример, у Другом светском рату нека подручја Шипова са целокупним елементима инфраструктуре спаљивана три до пет пута. Заједно са кућама и другим објектима спаљивани су и људи – најчешће деца, стари и немоћни. Преживели нису остајали само без својих најмилијих и крова над главом, већ и без елементарних услова за биолошки опстанак – нарочито без хране и одеће. Због несношљиве хладноће у збеговима и на отвореним и полуотвореним просторима у жестоких зимама, затим гладовања, психичких траума, непрекидне опасности од непријатеља и дивљих звери, као и због честих болести, као што су пегави тифус, дизентерија и друге, преживели су веома често завидели мртвима. Заједно са изгорелим кућама и другим објектима (месним канцеларијама, богомољама, школама и сл.) нестајали су и подаци историјског карактера, и то првенствено они који се односе на становништво Шипова: појединце, породице, заједнице и братство у целини.

Неповољна политичка клима наметнута је одмах после рата. Политичка елита, која је после рата дошла на власт, заузела је генерални став да жртве и класичан геноцид над српским народом, у име братства и јединства, треба заборавити. Тај мотив да, у име братства и јединства свих народа и народности Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ), треба јаме затрпати и жртве заборавити је можда и био људски, али се он касније показао као контрапродуктиван.

Време је показало да, декретима и наредбама, није могуће из свести људи избрисати њихове најмилије. Јаме и стратишта јесу затрпани, али жртве нису заборављене. Поред декрета и наредби, постоје и обичајне, моралне, људске, хришћанске и уопште религиозне норме и обавезе да се ти мученици идентификују, сахране и обележе, а успомене на њих да се брижљиво чувају у сећањима и срцима њихових рођака, пријатеља и народа коме припадају у целини. Последице наведеног политичког промашаја су биле очигледне, а детаљније анализе ће показати у коликој мери је то био један од узрока сукоба и понашања појединаца у грађанским ратовима који су вођени на просторима СФРЈ у последњој деценији XX века.

Друга је ситуација са опроштајем и помирењем. Они долазе изнутра, из душе човека, најчешће у ситуацијама када су злочинци идентификовани и кажњени. Без казне или макар покајања не може се ни опростити злочин који је у конкретном примеру намерно планиран и учињен над потпуно невиним цивилима – јањским и пљевским мученицима.

Проблем је такође и веома сложен и обухвата бројне науке и научне дисциплине. Његово комплексно истраживање зато превазилази амбиције овог рада. У овом раду биће речи само о: предратном стању, подизању устанка, септембарској усташкој офанзиви и њеним последицама и улози жена – хероина и рата и мира.

Предратно стање и успостављање окупаторске власти

Припрема за успостављање окупаторске власти је отпочела знатно раније од избијања агресије на Југославију. У самом Јајцу и Шипову, као и другим градовима Босанске Крајине, идентификовани су проусташки елементи који су постали језгро и окосница будуће власти која је основана непосредно после капитулације Краљевине Југославије и стварања фашистичке творевине, усташке, Независне Државе Хрватске (НДХ).

Град Јајце је, одмах након окупације, постао седиште Велике жупе Пливе и Раме.¹ У њен састав ушли су котари: Јајце, Ливно, Томиславград (Дувно), Гламоч, Прозор, Бугојно и Варцар Вакуф (Мркоњић Град), као и котарске испоставе: Купрес, Горњи и Доњи Вакуф. На дужност Великог жупана Жупе, поглавник Анте Павелић је 10. јуна 1941. године, именовао др Бахрију Кадића, адвоката из Тузле. За поджупана је постављен бивши судија из Жепча др Анте Шуњић, који је истовремено обављао и дужност прочелника Усташког суда и са те дужности је отерао у смрт много невиних људи.

За котарског предстојника постављен је Антон Стефанић, а за усташког логорника бивши бјелогардејац Звонко Коренички. За шефа Усташког редарства постављен је др Алија Курт из Сарајева, а за командира страже Ивица Јакешевић из Јајца. Усташком војном која је стигла из Сарајева командовао је злогласни емигрант Иво Херенчић, а једном домобранском сатнијом – Алојз Манђеле, предузимач из Јајца. За председника општине постављен је трговац и земљопоседник Назмибег Капетановић. Постојале су и патроле састављене од усташа и немачких војника које су безобзирно претресале куће и вршиле терор над недужним становништвом. Виђеније људе су хапсили и одводили у затворе.

Непосредно после успостављања усташке власти почео је терор над српским и јеврејским становништвом. Тако је, на пример, одмах после капитулације, 20. априла, допутовао у Јајце Виктор Гутић, усташки повереник за територију бивше Врбаске бановине, и одржао чувени збор пред огромном масом народа. Претио је Србима и Јеврејима и свим другим родољубима позивајући на њихово истребљење са тих простора. Хрватски народ и усташе је позвао да буду достојни синови Павелићеве државе. Обећао је да ће довести Црну легију из других крајева НДХ која ће „огњем и мачем уништити све што је српско, јеврејско и комунистичко“, уколико то они не буду урадили.²

Терор против Срба је успостављен као систем. Донете су и законске одредбе о

¹ Hazim Efendić, „Uspostavljanje ustaške vlasti u Jajcu“, u: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 3, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1987), 111–113.

² Hazim Efendić, „Teror i zločini ustaša u Jajcu“, u: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981), 121.

забрани ћирилице и српске православне вере, преласку са једне вере у другу, ограничењу кретања Срба и обавези да на рукаву морају носити плаву траку са словом П. Усташка руководства су развила јавну пропаганду, којом су позивала на прогоне, убиства и насиље над Србима и Јеврејима. Обећавали су да ће подстрекачима и организаторима насиља и злочина доделити трговачке радње, гостионице, куће и имања, станове и драгоцености свих убијених и прогнаних Срба. Таква пропаганда налазила је плодно тле у најнижим слојевима друштва, међу људима који су били склони разбојништву, пљачки и насиљу.

У Јајцу је основано 11 затвора кроз које је прошао велики број Срба. У једном од њих су били и прота Милан Илић и Симо Маријанац који је одведен у Бањалуку, ликвидан и бачен у Врбас.³ У почетку су чувари били Немци који су били знатно коректнији. Касније, после агресије на Совјетски Савез, дужност преузимају окореле усташе и тада започиње прави пакао. Почели су нагло злостављање и ликвидација људи, одвођење у друге логоре или протеривање у Србију. У затворима су приређивана ритуална убиства праћена садистичким иживљавањима. Затворенике су тукли гуменим палицама, „боксерима“ и ногама, главе су им стезане конопцима све до губитка свести. Главама затвореника ударали су о зидове затворских просторија итд. Затвореници су „тучени немилосрдно кундацима по прсима, леђима и крстима до несвести; заповијеђено им је да се скину; вучени су затим за мошње по читавој соби у којој су се налазили; ударани оштрим гвозденим предметима у главу све дотле док лубања не би прсла и тако даље, да напоскон буду одведени и убијени могуће на најгрознији начин. Један 'Херцеговац' последије оваквог огавног посла, појављује се на запрепаштење присутних сав крвав у локалу јајачког гостионичара Аугуста, пијан вади крвав нож, лиже га наочиглед запрепаштених погледа гостију и наручује два шприцера... један за себе и један за свог друга /крвавом ножу/“⁴

У Јајцу је од 1922. године деловала и једна група припадника Културбунда који је основан као пункт Савеза немачке мањине у Јајцу. Њихова првобитна намена је била неговање културе, традиције, обичаја и начина живота народа из кога су потицали. Како је време одмицало, група је, од културне мисије, ескалирала до субверзивне делатности на линији фашизма. Према радницима и људима друге националности односили су се као прави господари према слугама; понижавали су их на разне начине и физички малтретирали. Себе су сматрали припадницима више расе која је требала

³ Кад је усташки логорник Звонко Коренички питао заточеника проту Милана Илића шта је по занимању, он му је одговорио: „Заточеник“. „Не питам те, стоко брадата, шта си сада, него шта си до сада радио“, подвриснуо је логорник. „Заточеник господине усташки логорниче... Сложићете се, господине, да ја заиста више немам занимања, јер је вера којој сам служио цео свој живот стављена ван закона, а црква за моје вернике је затворена и претворена у губилиште.“ Milan Ilić, *Opraštanje sa životom jajačkog paroha*. Knj. 1 (Jajce: Društvo za zaštitu kulturno-povijesnih i prirodnih vrijednosti Jajca; Banja Luka: Nezavisna radio-televizija, 2005), 421–475; H. Eminefendić, „Teror i zločini ustaša u Jajcu“, 120–127.

⁴ „Izveštaj zapovjedništva Vojne krajine od 1. oktobra 1941. doglavlenu – vojskovođi o izvršenom pokolju pravoslavnoga življa u Jajcu i okolini“, u: *Zločini na jugoslovenskim prostorima u prvom i drugom svetskom ratu: zbornik dokumenata. Tom 1, Zločini Nezavisne Države Hrvatske: 1941–1945. Knj. 1, Zločini Nezavisne Države Hrvatske: 1941*, urednik Slavko Vukčević (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1993), 768–773; <https://www.poreklo.rs/2020/10/29/zaboravljeni-zlocin-nad-jajackim-srbima-u-podmilacju/> (приступљено 11. јуна 2024).

да уреди свет према својим регулативама. Један од њихових основних задатака односио са на фашизацију маса и стално придобијање нових истомишљеника. Педантно су евидентирали све важније објекте на пливском и горњеврбаском подручју. Урадили су и прецизне мапе сеоских и шумских путева, а неке и маркирали уобичајеним шумским ознакама. Проводили су агресивну пропаганду ширећи дефетизам и игноришући све људе који су заговарали пружање отпора. Утврдили су и све појединости у вези са преузимањем власти и поделом надлежности. Формиран је и њихов партијски суд који је осудио на смрт девет грађана из Јајца и седам сељака из околних села, а неколико десетина грађана је стрељано без суђења.⁵

У Шипову су и пре Априлског рата, такође, постојали проушташки и профашистички настројени појединци – људи врло лоших карактерних и моралних особина чија се активност осећала на сваком кораку. Од тих елемената Немци су, одмах по агресији на Југославију, оснивали органе власти. Основали су ушташки табор као војно-политичку институцију, са основним задацима одузимања оружја и завођења терора над недужним становништвом. За првог табора постављен је проверени ушташа Мухарем Комшић из села Волара – раније десетар на шипадовској прузи. За његовог заменика именован је Станислав Тољ – пропали студент из Шипова, а за командира жандармеријске станице Јаков Бубало. У ушташки табор су укључени и други проверени проушташки оријентисани појединци из редова хрватске и муслиманске националности.⁶ Међу њима су се нарочито истицали локални муслимани: беспосличар Мујо Башић (каснији починилац многих злочина) из села Чифлука, Мехо Кос из Шипова, кочијаш Хумо Бркић и Мехо Фејзић из села Волара, Бахто Шушкић, беспосличар из Шипова, Неџиб Малкоч из Мујџића, Алија Хасић из Бешњева, Махмут Рибић из Горњег Шипова, шеф железничке станице Лука Тољ, кафеџије Јуре и Анте Јурановић и други. Ти људи су отворено и добровољно ступили у ушташке редове и органе власти и безрезервно се предали повереним им задацима.⁷ За председника општине именован је Јаков Макетало који није био проушташки оријентисан. Држао се по страни, али није ни имао нарочити ауторитет. Устаници су према њему на дан ослобођења Шипова поступали веома коректно.⁸

У Шипову се организовала жандармерија, док је у неким селима било наоружано по 10–15 људи са старешином на челу који су имали неограничену власт. Понашали су се силеџијски, нарочито према српском становништву. Пљачкали су и малтретирали људе, затварали их и премлаћивали без икаквог разлога. У селу Вражићу ухватили су 7. јула петнаест људи и отерали их у затвор. Тамо су их дивљачки

⁵ Hazim Efendić, „Organizovanje i djelatnost Kulturbunda“, u: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981), 132–136.

⁶ Momčilo Simidžija, „Nastanak i aktivnosti ustaške vlasti u Šipovu“, u: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981), 116–120.

⁷ Битно је истражи да се део муслиманског становништва са подручја Шипова није сврстао у редове ушташа, нити је одобравао њихове поступке против српског становништва. Они који су се сврстали у партизанске редове показали су се као веома храбри и одани борци. Број пријављених у партизане повећан је тек након капитулације Италије септембра 1943. године.

⁸ M. Simidžija, *n. d.*, 117.

мучили, па су двојица – Остоја Дакић и Младен Крндија – подлегли повредама. Из села Вражића 2. августа су без икаквог повода отерали и убили четрдесет пет људи.⁹

У Стројицама су за председника општине, уместо Петра Миловца Стрикана, усташе одабрале себи приврженог Милана Миловца. Он је, заједно са учитељом Борисом Хајрапином, емигрантом из Првог светског рата, правио спискове и одређивао људе за таоце.¹⁰

Усташки органи власти су одмах по пријему дужности промовисали пљачку и драконске прогоне српског народа. По селима су патролирале усташе Мујо Башић и Мехо Кос (оба родом из Шипова) са словом „У“ на црвеним фесовима. У обављању те функције показали су право лице, од арогантног понашања, малтретирања и узнемиравања обичних људи, преко батинања и силовања до свирепих убистава. Хапсили су претежно радно способне мушкарце, на веома груб начин уз озбиљне претње да ће убити њих и њихове породице. При томе су безочно уживали у очајним криковима жена, које су гледале како њихове мужеве, очеве и синове воде у канце усташких крвника без наде у повратак.

Подизање устанка

Народни устанак у Јању и Пљеву почео је веома нагло и масовно. Томе је допринело неколико битних услова, од којих су најзначајнији били: слободарски дух, национална хомогеност, социјални фактор и усташки терор.¹¹ Прво су постојале мале групе, сеоске страже, које су нагло прерастале у веће јединице. Једноставно речено, у народу се осећала снажна потреба за отпором усташама. Само се чекао тренутак када ће он и званично да отпочне. Томе су нарочито допринели и комунисти који су били основни агитатори и покретачи народа. Носиоци тих активности биле су партијске ћелије, учитељи у сеоским школама и виђенији појединци по селима и у самом Шипову.¹² На та збивања велики утицај су имале и партијске ћелије из Јајца и Језера.

У међувремену у народу су почеле да се протурају и разне вести. Причало се да је краљ Петар II Карађорђевић подигао општенародни устанак и да се у Млиништима и Пљевским подовима налази бројна војска која се бори против усташа и да планира да нападне Шипово. Говорило се, такође, да се на железничкој станици у Пљевским подовима налази пун вагон оружја који су послали Руси и да се бројна руска војска налази у непосредној близини (у Бурековој долини). Од тога међутим није било

⁹ Spaso Kalaba, „Formiranje i borbene akcije 7. čete (Lisinske)“, u: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981), 533–534.

¹⁰ Детаљније у: Jovo Todorić, „Strojice poslije kapitulacije“, Milan Radovanac, „Kako su Janjani pošli u borbu“, Simo Popadić, „Strojičani u ustanku“, u: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981), 141–143; 310–312; 317–318.

¹¹ Раде Ракига, *Јањ: географскоисторијска и антропогеографска студија*. Књ. 1 (Бања Лука: Књижевна задруга, 2003), 85–111; S. Popadić, n. d., 317–318; M. Radovanac, n. d., 310–312.

¹² Radomir Mitrić, „Prva ćelija KPJ u Janju i njena politička aktivnost“, u: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981), 65–70.

ништа. Ширила се и вест да ће комунистичка партија руководити устанком и да ће после рата нестати економска неједнакост. То богатијим људима није одговарало.

Народни устанак је отпочео 29. јула. Тога дана у Стројицама је било окупљено 600–700 људи.¹³ „Појавиле су се и бројне ватре по брдима, запрашале су пушке, огласила се звона. Сви су били на ногама – од дјеце до стараца...“¹⁴ Одмах су изведени напади на жандармеријске станицу у Глоговцу, Пљеви и Мујџићима. У почетку устаници нису имали довољно оружја. Многи од њих су носили тољаге, секире, виле и друга приручна средства. Били су наоружани и копљима која су ковали Симо Ковач из Мујџића и Јово Тешић из Бабића. Одмах након избијања устанка формиране су војне јединице. Прво су формиране чете, а затим батаљони: јањски и плевњски.

За команданта јањског батаљона изабран је Савко Поњевић,¹⁵ а за комесара Ђоко Јокић. Командири чета били су: прва чета – Гојко Ракита, сељак из Кичеловог Брда; друга – Станко Кутањац, радник, родом из Љољића; и трећа – Марко Поњевић, сељак из Натпоља. У састав батаљона ушле су још две чете (љушанска и подобзирска) и једна самостална група бораца. Командир љушанске чете био је Светко Обрадовић, а подобзирске – Петар Пепа Црепуља. Самосталном групом бораца која је претежно изводила диверзантске акције командовао је Душан Метлић. Батаљон је добио назив „Горки“. За команданта плевског батаљона („Искра“) изабран је Митар Тривунчић (почетком 1942. прешао на страну четника), а за његовог заменика Симо Шолаја. Командири чета: прва чета – Симо Шолаја (његов заменик Чедо Кљајић), друга – Ристо Марковић (почетком 1942. прешао у четнике), трећа – Стојан Савић, четврта – Саво Вранић (после његове погибје Раде Марковић), пета – Петар Проле Петровић и Раде Маријанац (касније Сава Унчанин). Непосредно после тога формирана је још једна чета која је ушла у састав тог батаљона. Њен први командир био је Никола Савковић, а потом Мирољуб Сакан.¹⁶

Формирањем чета и батаљона створени су основни предуслови за организовању активност устаника и прелазак у активна дејства. Поред бројних акција изведен је и напад на Воларе са Шарићке косе, 24. августа 1941. године. У једној штали у Воларима борци 2. чете су пронашли 25 затворених Срба који су били предвиђени за стрељање управо те ноћи. Међу њима су били и Ђуро Мрђан, Милан и Станко Ружичић, Миле и Јаков Пешић, Симо и Никола Поњевић. Успешно је изведен и напад на Шипово 27. августа. Заробљено је 89 домобрана, 3 официра и 2 подофицира. Заробљени домобрани су смештени у зграду Основне школе у селу

¹³ М. Radovanac, *n. d.*, 310–312.

¹⁴ Nemanja Vlatković, „Prvi dani ustanka u jajačkom srežu“, u: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981), 244–248.

¹⁵ Савко Поњевић је у лето 1943. године пришао четницима и постао њихов командант. Погинуо је 1947. пружајући отпор новим револуционарним органима власти. Оба његова сина Милан и Мирко (погинуо 6. јануара 1943) ступили су у партизанске редове. Radomir Mitrić, „Janj i Pljeva u ustanku“, u: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981), 261.

¹⁶ Jovo Kljajić, „Ustanički dani u dolini Pive“, u: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981), 279–280.

Мујџићима и пуштени су на слободу 3. септембра. Устаници су запленили: 1 топ – хаубицу 105 мм са 45 граната, 7 митраљеза, 12 пушкомитраљеза, око 350 пушака са 10.000 метака и другу војну опрему.¹⁷ Ослобођено је и око 80 Срба који су били затворени у подруму куће Радуловића. Људи су били углавном у доњој одећи, а било је и оних који су били наги. Сви су били осуђени на смрт. Устаници су у Жандармеријској станици пронашли 27 убијених људи. Код врбе у Шиповачким барама (лева обала реке Пливе) затрпано је било преко 500 лешева.¹⁸

Одмах по заузећу Шипова, успостављена је народна власт. За команданта општине постављен је Ђоко Јокић, а за његовог заменика Есад Адемовић. Формирани су и народноослободилачки одбори са задацима: прикупљање хране, одеће и обуће за потребе партизанских јединица и команди; организовање и склањање народа у збегове; организовање смештаја и исхране народа у поплаћеним селима; организовање сетве и прикупљање летине; организовање каравана за пребацивање жита и робе из других крајева; организовање евакуације рањеника и њихово смештање на сигурно место; и други.

После Шипова уследио је напад и на Језеро и Мркоњић Град. Језеро је ослобођено 28. августа и том приликом је заробљено: 20 војника, око 2.000 метака и топ „пито“ 37 мм са око 60 граната. Мркоњић Град је ослобођен 30 августа, и овде су устаници заробили око 300 пушака, 5 пушкомитраљеза и врло мало муниције – у просеку 20 метака на пушку. После ових успеха ослобођења Језера и Мркоњића устаници су били усмерени према Јајцу као најзначајнијем окупаторском упоришту на том терену. Рађени су и озбиљни планови да се Јајце нападне 4. или 5. септембра у јутарњим часовима. Непријатељ их је, међутим, предухитрио и 3. септембра са постојећим и пристиглим снагама из оближњих гарнизона отпочео офанзиву широких размера.¹⁹

Усташка офанзива на Јањ и Пљеву

Непријатељ је у неколико колона 3. септембра 1941. године, веома јаким снагама (са око 5.000 војника), предузео офанзиву на слободну територију Јања и Пљеве. У офанзиви су учествовале: снаге састава једног ојачаног батаљона 718. немачке дивизије, злогласна 10. усташка херцеговачка бојна²⁰ под командом бојника Иве Херенчића, 9. домобранска (Злирићева) пуковнија са седиштем у Травнику и наоружани цивили који су се прикључили регуларним јединицама ради пљачке покретне имовине народа Јања и Пљеве. Напад на слободну територију је изведен са кружне основице, само је правац преко Булета ка Гламочу остао непосреднут. Напад је изведен следећим правцима: од Кључа, Ситнице и Бањалуке нападале су јаке непријатељске снаге. Оне су 3. септембра

¹⁷ R. Mitrić, „Janj i Pljeva u ustanku“, 264–265.

¹⁸ Stojan Savić, „Prve borbe 3. čete Bataljona 'Iskra'“, u: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981), 375–377; J. Kljajić, n. d, 285.

¹⁹ Simić Lazar, „Odbrana dolinom Plive i naši protivnapadi“, u: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981), 489–494; R. Mitrić, „Janj i Pljeva u ustanku“, 271.

²⁰ Пук.

заузеле Мркоњић Град и наставиле дејства према Млиништима. У даљем задатку планирале су да се преко Млиништа споје са усташким јединицама које су наступале из Гламоча и да, заједно са њима и снагама у Јању и Пљеви, у потпуности ликвидирају устанике тог краја. У свом казненем походу су палили и пљачкали српска села и убијали невино становништво. Успели су да се споје са снагама у рејону Шипова, али су их на Млиништима дочекале гламочке партизанске јединице и онемогућиле њихово даље напредовање. Главне снаге, састава једног ојачаног батаљона 718. немачке дивизије са тенковима, артиљеријом и механизованом пешадијом, непријатељ је усмерио долином реке Пливе према Шипову. Тенковима и артиљеријом тукли су положаје наших јединица и тако подржавали усташке (пешадијске) снаге које су нападале на тим правцима.²¹

Десни бок тим снагама обезбеђивала је усташко-домобранска бојна која се кретала преко села Ступне са задатком да левим крилом иде према Шипову, а главним снагама ка Трнову и Герзову како би затим преко села Драгнића и Подгорје избила на железничку станицу Млиништа и повезала се са усташком бојном која је од Мркоњић Града преко Медне и Пецке надирала према том правцу. Леви бок главних снага обезбеђивали су делови 10. усташке херцеговачке бојне и 9. домобранске пуковније. Нападале су правцем Јајце – Заскопље – Ћусине – Дренов До на положаје 1. и 2. чете батаљона „Горки“ и 6. јањске чете. На њиховом левом крилу, преко Чојлука и Циплића, нападале су по једна усташка и домобранска сатнија.²² Задатак им је био да потисну 3. чету и осигурају железничку пругу и цесту код Бравница, а затим да, из кањона потока Шединца, заобиђу село Горицу, нападу на десни бок 1, 2. и 6. чете и овладају Горичком висоравни. Једна домобранска сатнија је нападала од Винца преко Билинчића на десни бок 3. чете. Са истока, са широког фронта Винац – Догановци – Доњи Вакуф – Бугојно нападале су такође јаке усташко-домобранске снаге. Из села Догановци у правцу Љуше и Бабиног Дола нападале су једна домобранска и једна усташка сатнија. Исте снаге су напредовале од Доњег Вакуфа ка Бабићима и Подбзиру. Из Бугојна ка Прибељцима нападале су бугојанске усташе са око 400 наоружаних сељака који су убијали и пљачкали све што су могли однети и отерати са територије Јања. Из Купрешког поља и села Благаја у правцу Водице и Вагана нападала је једна домобранска сатнија 9. пуковније и једна сатнија купрешких усташа. Кретале су се преко огољених делова испод планине Виторог и палиле чобанске стаје, најчешће са избеглим становништвом. Главним непријатељским снагама дуж комуникацијског правца Јајце–Језеро–Шипово супротстављале су се пљевске чете. На местима где је цеста била прокопана, организоване су заседе уз истовремено повлачење преко села Ступне ка Шипову и Пљеви. Тако је спречаван брз и неометан продор непријатељских јединица које су тек увече 3. септембра успеле да уђу у напуштено Шипово. Трећа чета јањског батаљона је 2. септембра прекинула железничку пругу код тунела испод села Ципић и дочекала путнички воз који је око 13 часова стигао из Травника. У композицији се налазило око 80 непријатељских војника који су одмах заузели повољне законе и пружили жесток отпор. Следећег дана на положаје чете су

²¹ Radomir Mitrić, „Neprijateljska ofanziva na Janj i Pljevu“, u: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981), 434–435.

²² Чета.

напале три усташко-домобранске сатније (две из Јајца и једна од Билинчића) и присиле је на повлачење према Шединцу и Грбавичком пољу.²³

Најжешћа борба вођена је изнад Ораховице, на Горичким ливадама. Непријатељ је, користећи минобацачку и авио подршку, те положаје заузимао неколико пута у току дана. Устаничке јединице су успевале да поново освоје изгубљене позиције наносећи непријатељу озбиљне губитке, али су, после погибје командира 1. чете Гојка Раките, биле присиљене да се повуку према Грбавичком пољу. Организовани отпор на том подручју је престао 3. септембра навече. Битно је истаћи и да је морал бораца те народне војске нагло опао. То се помало осећало и непосредно после ослобођења Шипова, Језера и Мркоњић Града, али је доживело кулминацију у току саме усташке офанзиве. Узроци су бројни. Чини се да је дошло и до одређеног засићења у борби и локалног начина размишљања. Било је бораца који су одлазили из јединица да обиђу породицу. Појединци су се враћали у своју јединицу или су слали замену, али било је и оних који се нису ни одазивали позиву. Многи су подлегли утицају непријатељске пропаганде и уносили немир и неизвесност у јединицама и становништву. Проносиле су се и разне гласине и алармантне вести. Неки борци са леве стране реке Јањ напуштали су положаје на Горици и код Љуше уз коментар: „Нећемо да гинемо бранећи Горицу, Натпоље и Љушу. Идемо да бранимо своја села.“²⁴ Било је и породица које су потрошиле залихе хране у збеговима, што је негативно утицало на понашање људи.

Озбиљнији отпор пружен је тек 7. септембра у рејону Козила и Пљевских подова где су остаци народне војске сачекали непријатељске снаге које су прешле реку Јањ. Група од двадесетак пљевских бораца разбила је колону која се кретала према Самограду и Шумској прузи. Затим је и група од око 100 устаника Пљеве под командом Симеле Шолаје и Чеде Кљајића напала и разбила непријатељеве снаге које су продрле до ивице Пљевских подова. Том приликом заплешени су: брдски топ 65 мм, 3 митраљеа, неколико пушака, око 2.000 метака и 8 коња. Устаници су у тој борби ослободили и неколико десетина сељака које су усташе похватале и повеле у сигурну смрт.²⁵

Разбијена је и јединица јачине једне бојне која је кренула да се освети за пораз код Козила. Једну домобранску сатнију су сачекали борци под командом Раде Маријанца између села Попужа и Козила на брисаном простору и потукли их у краткој и жестокој борби. У међувремену је Симела Шолаја разбио три сатније које су биле упућене преко Пљеве. Од тог момента, охрабрене устаничке јединице су почеле да прикупљају снагу и праве планове за контранападе и поново ослобађање Шипова. У Шипово су ушле 10. септембра око 18 часова, а непријатељске снаге су натерале у панично бекство према Јајцу.²⁶

²³ Ilija Ponjević, „Treća četa Bataljona 'Gorki' u odbrani Janja“, u: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981), 447.

²⁴ R. Mitrić, „Neprijateljska ofanziva na Janj i Pljevu“, 438.

²⁵ *Истио*, 443.

²⁶ *Истио*, 443.

Усташки злочини – класични примери масовних убиства –

У септембарској офанзиви усташе су извршиле стравичне злочине над недужним српским становништвом. Села кроз која су наступале постала су попришта злочина незабележених размера. Да несрећа буде још већа, народ је био необавештен о усташким намерама. Неки људи су полазили од тога да никоме нису ништа скривили и да се немају чега бојати. Други су сматрали да треба склањати само мушкарце способне за оружану борбу, а да старцима, женама и деци не прети никаква опасност. Било је и оних, наивних, који су на своје куће стављали беле крпе, као знак покорности и предаје, очекујући да ће на тај начин заштитити своје породице и домове. Ништа од тога, нажалост, није помогло. Сви они који су тако поступали своју наивност и лакомисленост платили су сопственим животом и животом својих најближих. Један део је схватио да усташе не сме дочекати код куће и ужурбано се скривао у збеговима.

Усташе су у свом крвавом походу палиле и убијале све живо, без изузетка. Жене и децу у селима и збеговима прво су зверски мучиле, а затим редом убијале. Убијали су мајке с децом у грчевитој загрљају; породице и новорођенчад; децу која су се, приликом бежања, удаљила од родитеља; болеснике, старце и старице. Неке девојке и жене су прво силовали, а потом их зверски убијали. Веће групе људи су, обично, затварали у неку зграду, косили их рафалима из митраљеза и аутомата, а потом спаљивали заједно са објектом. Мање групе су клали ножевима, мрцварили резањем носева, ушију и других делова тела. Често су жртву после убиства „оверавали“ војничким бајонетом. У неким селима зликовци су се просто поигравали са живом децом коју су отимали од мајки. Бацали су их један другоме на војничке ножеве постављене на пушкама и ликовали узвикујући разне нацистичке паролe и певали увредљиве песме. Призори су били ужасни.

Тачан број страдалог народа није коначно утврђен. Постоје подаци да је на том, веома малом подручју данашње општине Шипово, на зверски начин ликвидирано 1.681 лице, од чега 806 одраслих мушкараца, 286 жена и 589 деце.²⁷ Према другим подацима тај број је знатно већи: убијено је 2.360 становника Срба и 792 деце – од које 237 испод 6 и 555 од 6 до 15 година старости. Материјални губици су, такође, били велики. У општини Шипово, од 2.172 куће из 1931. године, запаљено је 1.709 или 79%, уз 3.849 помоћних објеката, 7 школа и 2 цркве, а опљачкано је око 11.000 грла крупне и ситне стоке. Укупно су у 1941. години, на зверски начин, ликвидиране 2.433 особе што са 90 погинулих партизана укупно износи 2.523.²⁸

Карактеристични примери масовних убиства су у: Барама, Греди, Кичеловом Брду, Просјеку, Кнежевићима, Натпољу, Подобиру, Бабићима, Љуши, Бабином Долу, Доњим Мујџићима и другим.

Прво масовно хапшење догодило се у Шипову 29. јула 1941. године. Ухапшено је и у Шиповачким барама ликвидирано 413 Срба. Касније су довођени и други па се број убијених повећао на 530. Површински слој земље, измешан са живим кречом, био

²⁷ Извесно је да у тај број нису урачунати они који су ликвидирани у усташким затворима: 530 особа у Барама (Шипово), 200 у Подмилачју (Јајце) и других.

²⁸ R. Mitrić, „Neprijateljska ofanziva na Janj i Pljevu“, 440.

је толико танак да су местимично вириле ноге и руке људи повезаних бодљикавом жицом, а изливена крв је прекривала околну траву. По крвавој земљи налазили су се и остаци одеће и обуће и разни ситни предмети.²⁹

У селу Грета усташе су 4. и 5. септембра убиле 167 лица: 78 одраслих мушкараца, 28 жена и 61 дете. Недалеко одатле налазила се Илића кошара у коју су зликовци утерали престрашене жене, децу и старце. Наслутивши зло које ће их снаћи, стари Јово Малеш прогурео се до прага, извадио из недара ниску дуката и почео молити: „Ево, господине, преклињем те, немој мучити ову дјецу. Нису ништа крива. Сви смо ми људи...“ Крвник је зграбио дукате и снажно гурнуо старца у гомилу престрављених жена и деце. Затим је наслонио митраљез на праг кошаре и сасуо смртоносне рафале у немоћна тела.³⁰

У Кичелевом Брду, у старом турском чардаку, 3. септембра спаљено је 76 особа. Разбежали народ је на превару успео да врати у село окорели усташа Јусуф Муртић обећавајући да никоме неће фалити ни длака с главе. Кад је закључио да су сви мештани на окупу, бандити су направили обруч око њих. Потом су од жена и мушкараца почели одузимати златан накит и новац, тражећи истовремено било какав повод за малтретирање. Јусуф Муртић је у међувремену ручао код Митра Раките и његове снаје Бјелице, а потом се са њих двоје упутио према чардаку. Наредио је Милану Ракити да из чардака изведе оседланог вранца. Узјахао је коња, а затим наредио потчињенима да жене, децу и старце утерају у чардак и запале. Милан је за то време стално држао вранца. Кад се приближио Јусуфу, да би му предао узду, он га је једном руком шчепао за косу, а другом спретно заклао.

Преживело је и неколико девојака које су се сакриле у јарузи на Глигиној страни недалеко од села. Са њима је била и трудна жена, Петра Ракита, са синчићем Миланом. Кад је видела да усташе иду право према њима, одлучила је да им привуче пажњу. Ухватила је малог Милана за руку и пошла право према усташама. Чим су их уочили, зликовци су пожурили према њима, скренувши тако са правца којим су били пошли. Сустигли су их и убили на око 500 метара од јаруге.³¹

У Просјеку у Ћатиној кошари спаљене су 44 особе. Међу њима се налазио и 21 члан домаћинства Михаила Ћате, а његово двоје деце је бачено у бунар.³²

У селу Кнежевићи убијено је 90 особа свих узраста, а највише деце и жена. Борац Шпиро Клисарић изгубио је целу породицу: жену и петоро деце. Извукао је њихове лешеве из згаришта. Није пустио ни сузе ни гласа. Деловао је као скамењен. Закопао их је у шљивику изнад сагорелих зидина свога дома. Није имао ни дасака да им скује сандуке, ни покрива да им покрије лица.

²⁹ Страхиња Курдулија, *Атлас усташког геноцида над Србима: 1941–1945* (Београд: Привредне вести Eurorpublic, 1994), 33; Ј. Кљajiћ, *н. д.*, 285; S. Savić, *н. д.*, 375–377.

³⁰ Архив Босне и Херцеговине (даље: АБиХ), Земаљска комисија за утврђивање ратних злочина окупатора и њихових помагача (даље: ЗК), Изјава Пере Дамјановића, Записник Среског одбора у Јајцу 17. маја 1946, 30423; Stanko Rakita, „Злочини усташа у Илића Кошари“, у: *Јајачко подручје у ослободилачком рату и револуцији: 1941–1945: зборник сјећања*. Knj. 1, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981), 463; R. Mitrić, „Neprijateljska ofanziva na Janj i Pljevu“, 441.

³¹ Branko Rakita, „Pokolj u Kičelovom Brdu“, у: *Јајачко подручје у ослободилачком рату и револуцији: 1941–1945: зборник сјећања*. Knj. 1, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981), 464–466; R. Mitrić, „Neprijateljska ofanziva na Janj i Pljevu“, 441.

³² R. Mitrić, „Neprijateljska ofanziva na Janj i Pljevu“, 441.

У Натпољу је побијено и спаљено неколико породица. Томо Радош и цела његова породица спаљени су у родној кући. Из породице Шпирана Јокића убијено је 9 чланова. Стрељана је и породица Јове Тошића. Анђа Вукадин из села Горње Горице држала је у наручју и штитила рукама двоје мале деце, али јој је труд био узалудан. Зликовци су децу убили, а њу изболи бајонетима. Трудној жени Веле Вујића, из села Бравница, распорили су стомак бајонетом, а она је носила двојке.³³

У кући и штали Станка Тулаћа усташе су побиле и запалиле 30 људи породица Малиновић из Подобзира. Пронашли су их у збегу и оштро им наредили да пођу за њима. Уплашени људи, жене и деца су, без отпора, послушали наредбу и кренули у сигурну смрт. Усташе су их одвеле до куће и штале Станка Тулаћа где су их раздвојили у две групе. Жене и децу су утерали у кућу, а мушкарце у шталу. Испред врата су поставили пушкомитраље и уперили у невинне заточенике. Жене су наједном почеле да кукају и плачу, а деца су се тресла од страха, плашљиво гледала своје мајке и хватала их за руке.³⁴

У Бабићима су усташе запалиле све зграде и убијале све живо на шта су наишли. За два дана убијене су 24 невинне жртве. То су већином били немоћни старци, жене и деца. Убијали су их на различите начине. На пример, Перо Нерац распорен је ножем, Митар је убијен из ватреног оружја, а затим покривен сламом и запаљен, Мара Јефтенић је жива бачена у запаљену шталу. У појати Мирка Плавшића спаљено је 7 лица. На зверски начин убијена је и породица Осте Радованца; Џвијети су извађене очи, а деца Васкрсија, Госпава, Роса и Радојка поклана су једно поред другог. Мала Милка заклана је у наручју баке Милице.³⁵ На троје нејаке деце искалили су сву своју свирепост. Набацивали су једно по једно на бајонете и бацали их кроз прозор. Баки Милице је један усташа убацио пушчану цев у уста, повукао обарач и тако јој издио потиљак. Над малим Шпиром су изводили зверску игру секући му уши и нос. Најзад су га пред мајком заклали. Након тога, на исти начин су окончали и живот несрећне жене.³⁶

У Подосоју, у кошари Николе Миличића, званог Јандро, спаљена је група становника села Подгреде, Бабића и Грбавице који су се повлачили према збеговима у планини Виторог. Усташе су похватале 70–80 људи и све натерали у кошару. Оне који нису могли стати у зграду побиле су и поклали напољу. Шталу су одмах запалили. Запалили су и читаво село Подосоје. Око зидова сагорелих зграда врзали су се пси, који су разносили кости и друге делове људских тела.³⁷ Приликом повратка из збег,

³³ Mirko Ponjević, „U zbjegu“, u: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981), 459–461.

³⁴ Špiro Jovišević, „Tridesetoro u vatri“, u: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981), 456–458.

³⁵ Simo Vidović, „Zločin u Babićima“, u: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981), 467–470.

³⁶ Risto Radovanac, „Ratni dani u Babićima“, u: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 2, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1983), 331.

³⁷ Pero Miličić, „Grobница nepoznatih“, u: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981), 477–479.

„у једној долини нашли смо седамнаест колевки и у свакој од њих мртво дјете. Лешеви су се већ распадали. У том правцу је бежао народ из села Бабића. Кад су их усташе пристигле, мајке су за тренутак оставиле децу у намери да се врате по њих. А шта се потом десило – било је очигледно.“³⁸

У селу Љуши устаници су имали почетног успеха. Разбили су делове Херенчићеве бојне која је, уз помоћ „домаћих“ усташких јединица, кренула из Винца и Догановаца према Догановој коси. Дочекале су их Љушанска и Подобзирска чета и, у првом налету, разбиле и присиле на повлачење. У току одступања преко Ипоте и Грабанте према Винцу, усташе су ухватиле 21 невиног, одвеле у Јајце и ликвидирале у Подмилачју.

Један од најбогатијих у Љуши и Јању, Цвијан Поповић, после једног састанка са усташким сатником Шелом окупио је све борце Љушанске чете и убедио их да се добровољно предају усташама. Укупно се предало и отерано у Травник око 50 мештана. На путу према Доњем Вакуфу, усташе су најстаријем Пери Лујићу, који није могао да прати колону, испалиле метак у чело. Њих 25 „невиних“ је после суђења враћено кући. Остале су, након испитивања, спровели у Травнички затвор. Њих 13 је одмах осуђено на смрт и, након свирепог мучења, ликвидирано. Ударали су их маљевима, трнокопима, чекићима и ђускијама. То је било незапамћено мучење које је потресно деловало и на самог доктора Хаспидовића који је ишао на губилиште да би констатовао њихову смрт. По повратку кући, том поштенем човеку је од муке препукло срце. Њих 11 је осуђено на 5 година затвора, а само су тројица преживела.

У међувремену је усташки сатник Шел дошао са својом војском у Љушу и запалио цело село. Отерано је око 700 грла ситне стоке и 70 говеда. Док су се сељаци и бивши борци полако спуштали низ Јазмак, према Торлаковцу, остављали су за собом спаљено и опљачкано село.³⁹

Код Зечевића воденице усташе су 3. септембра 1941. године искасапиле Саку Јовишевића из Подобзира и његову породицу, Цвијана Симоћића и Перу Поповића из Љуше. Потерали си их према Зечевића воденици. Прво је Саки Мухарем ковач из Подобзира зарио нож у врат. Затим су се усташе бациле на остале, као дивље звери, и искасапиле их. Пошто су се мало одмориле крај својих жртава, усташе су мртва тела бациле у воденицу и запалиле је.⁴⁰

У Бабином Долу усташе су, да не би правиле буку, прво заклале Луку Радоша, а затим отишле у центар села. Кад је видео свог доскорашњег пријатеља Јусуфа Муртића, трговац Душан Шумар, инвалид из Првог светског рата, видно се обрадовао. Наивно је поверовао Муртићу да им неће бити ништа. Послао је Перу

³⁸ Исто, 479.

³⁹ Danilo Rakita, „Ljušanski slučaj“, u: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981), 495–498; Radomir Mitrić, „Kako smo otkrili izdajnički rad Svijana Popovića“, u: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 2, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1983), 227–228.

⁴⁰ Ранко Радман, *Сегам дана њама изнад Јања* (Бачка Паланка: издање аутора, 2021), 93–98; Cvijan Jovišević, „Izgorgjeli su u vodenici“, u: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981), 475–476.

Радмана да позове све који су се налазили у близини. Кад су се мештани окупили, усташе су их утерале у шталу Мирка Панића и запалиле.

Усташе су у међувремену пресреле Јову Панџића који се са снахом Маром и унуком од годину дана враћао из гаја према кући. Јови је пришао један усташа и одмах му, без икаквог повода, ножем одсекао главу. Мару, са дететом у наручју, један од усташа потерао је испред себе. На малом пропланку изнад села су је прво силовали, а затим изболи бајонетима. Њеног уплаканог синчића је један усташа подигао са земље и бацио га према другом. „Малено тело направило је благи лук кроз ваздух, а потом се, уз језив врисак, наболо на вешто подметнути бајонет постављен на пушку... Али, крволоку то није сметало. Штавише, то га је забављало. Зградио је мртво телашце и набацио га на бајонет другом усташи. Зликовачку игру те двојице хладнокрвно су посматрале остале усташе из њихове групе.“⁴¹

Као и у многим другим местима, и у Саканима и Јеркићима се пронела вест да непријатељ неће убијати оне који остану у својим кућама. Тој пропаганди, нажалост, подлегли су Цвита Сакан⁴² и једна група Јеркића. За разлику од Јеркића, Цвита Сакан је тог кобног 8. септембра 1941. године имала невиђену срећу. Дошао је један усташа из претходнице и упозорио је да ће цело село бити спаљено и да хитно са децом бежи из куће. Саветовао је да се сакрију у једној долини испод куће. Чак јој је помогао да прикупи децу. Своју ћерку Милеву ставила је на рамена, млађу Стану је носила у наручју, а сина Павла водила за руку. Тај човек јој је ставио тек печени хлеб под мишку. Само неколико тренутака после тога село је почело да гори. Дим је наткрио цело то подручје, а чуло се и пуцкетање чамове грађе која је горела. Видео се дим и из Јеркића. У међувремену се изнад вртаче појавио тај човек, а Цвита Сакан се до краја живота сећала његових гласно изговорених речи: „Овде нема никога!“ Сви Сакани, међутим, нису имали ту срећу да сачувају голе животе. Тога дана, 8. септембра, убијено је или спаљено 7 људи, док је у Јеркићима тога дана спаљено или убијено 16 људи.⁴³

Усташе су, источно од Пљевских подова, у кући и гају Саве Бојандића, убиле и спалиле преко 40 особа које су се налазиле у збегу. Истог дана су и у кући Стевана Прола, а код куће Иле Кеце, у осоју званом Боцевина, убиле 15 особа. Овде су побиле и запалиле породице Стојана Зекића и Стојана Гвозденца у њиховим кућама (Горњи Мујџићи).⁴⁴

Само из породице Нике Раките, у збегу на Зборишту убијено је 16 чланова, међу којима и 4 мушка детета, док су 2 особе рањене. Усташе су убиле и 17 чланова породице Васкрсије и Миле Ступара из села Крчевина (4 жене, 2 одрасла мушкарца и 11 деце, међу којима и 2 новорођенчета). Истовремено су из породица Шпире и Илије Јандрића убијене 23 особе. У селу Чуклић убијено је 47 лица, од којих 29 само из породица Душана, Томе и Петра Митрића. Из породице Симе Кнежевића (село Кнежевићи) и Шпирана Јокића (село Натпоље) убијено је 9 чланова.⁴⁵

⁴¹ Mirko Šumar, „Dijete na bajonetu“, u: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981), 484–485.

⁴² Мајка аутора Момчила Сакана.

⁴³ Момчило Сакан, *Мој завичај: (Шипово – Јањ)* (Београд: Добротољубље, 2020), 274–277.

⁴⁴ L. Simić, „Odbrana dolinom Plive i naši protivnapadi“, 492.

⁴⁵ Svetko Mitrić, „Kako sam preživeo septembarsku ofanzivu“, u: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i*

У Подмилачју код Јајца је убијено је око 200 Срба, сељака. Прво су их сместили у Основну школу у Крпинама и наредили да скину са себе све сем доњег рубља. Избезумљени људи неспретно су скидали одећу и обућу: чакшире, гуњеве, црвене шалове које су носили око главе или појаса, капе везенице (кићанке), кожане шарпеље, буђеларе, ножеве склопце, дувањере, земљане луле, кремене, кресива и труд, торбе од вуне или кострети, и разне друге потрепштине. Покупили су им сав новац и друге вредности, а њих су усташки зликовци на челу са Нумом Бркићем из Волара и Мухаремом Кошмом из Шипова закључали у школу. Ликвидирали су их у недељу 7. септембра испод железног моста на обали Врбаса уз повике „Кољи – ударај за врат ножем – више се копрца“.⁴⁶ Убијено је између 153 и 165 српских сељака. Поклано је још 40 и бачено низ 25 метара високи слат Пливе. Постоји и податак да су једне ноћи средином септембра усташе у Соколском дому заклале 60 Срба и све их исте ноћи бациле у реку Пливу.⁴⁷

Слика 1. – Лобање Срба убијених у месту Подмилачје после есксимације 1946. године⁴⁸

revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja. Knj. 1, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981), 480–481; R. Mitrić, „Neprijateljska ofanziva na Janj i Pljevu“, 441;

⁴⁶ *Izveštaj zapovjedništva Vojne krajine od 1. oktobra 1941...*, 767.

⁴⁷ Ramiz Nasup, „Očevicac zločina u Podmilačju“, u: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981), 209; H. Efendić, „Teror i zločini ustaša u Jajcu“, 124–125; С. Курдулија, *н. г.*, 33; „Pregled masovnih zločina ustaša u 1941. godini na teritoriji bihaćkog i travničkog okruga“, u: *Zločini na jugoslovenskim prostorima u prvom i drugom svetskom ratu: zbornik dokumenata. Tom 1, Zločini Nezavisne Države Hrvatske: 1941–1945. Knj. 1, Zločini Nezavisne Države Hrvatske: 1941*, urednik Slavko Vukčević (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1993), 1036–1037.

⁴⁸ Фотографија преузета из: Жељко Јандрић, „Усташки затвори за Србе у Јајачком срезу током 1941. године“, *Тойола*, бр. 5, (2019), 209.

Језерске усташе, предвођене таборником Фахријом Капетановићем, у време усташке септембарске офанзиве ликвидирале су 192 недужна српска цивила из Ступне, Перућице, Присоја, Жаовина и других оближњих села.⁴⁹ „...сијевнуо је нож раскалашних и дивљих људи. Још онда када је власт службено извршила увиђај, било је међу закланима још живих, који су молили да им се живот докрајчи. Међутим, није искључено да је овај број већи, када би се рачунала сва она трупла, која је тих дана кроз Јајце носила ријека Врбас, ради чега је морало бити обустављено купање на јајачким плажама.“⁵⁰

О путовању главе Светка Обрадовића нема много података, а овај догађај је опевао Ранко Радман. Овај случај, због невиђене монструозности, где човек здраве памети не може ни замислити да ће у „том мутном двадесетом вјеку... главе отсјецај“ човјеку и на коцу у возу носити и срамним се дјелом поносити“ и „гдје тело лежи у дебелој коси, а глава се до Загреба носи“, заслужује посебно историјско истраживање.⁵¹

Усташе су у Горици прво пронашле децу код тора удаљеног око 1 км према Кнежевићима и побиле их. Истовремено су сустигле и колону мештана који су бежали низ стрмину и повеле их према Чуклићу. Њих 15 су довели у једну долину недалеко од Чуклића, поређали једно поред другог и опалили плотун, у животу је остало њих троје. Јоки Ракити су куршуми разбили зубе и оштетили језик. Дечаку Луки Митрићу је била сломљена нога, а Мијољки Ракити су меци само окрзнули главу. Мијољкиној сестри Стани су на другом месту злочинци поломили ноге.⁵²

У Чојлуку су усташе, поред осталих злочина, извукли су из трапа Радојку Самарџић. Одвели су је у шуму, силовали, а затим јој одсекли главу и ставили на грм. На крају су је мртву распорили, извадили дете из њене утробе и ставили на други грм. Анђи Вукадин су убили двоје мале деце у њеном наручју, а њу изболи ножем и оставили да се мучи. Павла Попржена бацили су живог у ватру. Ухватили су и рањеног борца 3. чете Станка Гајића и живог га испекли на ражњу у Чојлуку.⁵³

Слична је ситуација и у другим селима Јања и Пљеве. У селу Лубово је убијено је све затечено становништво.⁵⁴ У селу Перућици усташе су убиле 30 чланова породица Качар и Росић, а потом их спалиле у једној кући. Међу угљенисаним телима идентификоване су и мајке са децом у наручју.⁵⁵ Приликом поновног ослобађања Шипова 10. септембра 1941. године ослободиоци су наишли на трагове невиђених злочина. У шупи за дрва код жандармеријске касарне, пронашли су велику групу убијених људи. Сведоци су записали како је „крв је текла на све стране, пушила се и

⁴⁹ R. Mitrić, „Neprijateljska ofanziva na Janj i Pljevu“, 444.

⁵⁰ *Izveštaj zapovjedništva Vojne krajine od 1. oktobra 1941...*, 770.

⁵¹ Р. Радман, *н. г.*, 101.

⁵² Јока Ракита, „Најболнији дани у моме животу“, у: *Јајачко подручје у ослободилачком рату и револуцији: 1941–1945: зборник сјећања*. Књ. 1, уредник Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Јајце: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981), 471–474.

⁵³ I. Ponjević, „Treća četa Bataljona 'Gorki' u odbrani Janja“, 447.

⁵⁴ Miloko Suknjaja, „Sjećanje na 1941.“, у: *Јајачко подручје у ослободилачком рату и револуцији: 1941–1945: зборник сјећања*. Књ. 1, уредник Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Јајце: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981), 545.

⁵⁵ S. Kalaba, „Formiranje i borbene akcije 7. čete (Lisinske)“, 536.

ширила задах, а неки делови тела још су се трзали“.⁵⁶

Усташе су се у свом злочиначком походу служиле разним триковима и преварама.⁵⁷ Интересантни су и записи из фрањевачког самостана о протеривању православних свештеника у Србију, подели српске деце грађанима на издржавање и многим другим догађајима.⁵⁸

Улога жена – хероина рата

Посебну улогу у санирању последица и збрињавању чланова породица имале су жене – јањске и пљевске супруге и мајке. Оне су целим својим бићем, и у миру и у рату, биле посвећене материнству. Нису знале ни за планирање породице ни за прекид трудноће. Сматрале су да је спречавање рађања – „Божје воље“, највећи грех. Вечито су живеле у страху и неизвесности о томе да ли ће донети на свет живо и здраво дете, као и о његовом каснијем подизању. Нису знале ни за медицину. Труднице нису имале поштеду од тешких физичких послова у кући и на пољу. Понекад су се порађале радећи на њиви или ливади, а порођаји су обављани без икакве стручне помоћи. То је био посао појединих жена, самозваних сеоских бабица.

На њиву су најчешће ишле са новорођенчетом у колевки на леђима. Радиле су све послове на њиви попут окопавања кукуруза, сакупљања сена, жетве, вађења кромпира. Чекали су их обавезе и послови око куће, укључујући снабдевање водом. Свакодневицу су чинили кување, прање, ткање, предење, плетење и везење. Ту су биле и брига за стоку и мужа крава, оваца и коза. Неке од ових послова су радиле и у покрету као, на пример, када натоваре на леђа букару са млеком или бардак са водом, обавезно понесу ручни рад, без обзира на мрак, блато, камење и друге препреке на путу.

Њихова снажљивост и храброст нарочито су долазиле до изражаја у ратним условима. Ангазоване су на скоро свим пословима: спасавање деце, прибављање хране, отимање одеће и намирница из згаришта. Ризиковале су сопствени живот и биле спремне на сопствену жртву да би спасиле друге, баш онако како је то урадила и Петра Ракита из Кичеловог Брда. Оне су већ првих дана устанка преузеле већину обавеза мушкараца. Оне, сем изузетака, нису „носиле пушку на рамену“, али се на њихова леђа свалио највећи део породичног терета. Најтеже је било у збеговима и у потпуно разрушеним и спаљеним домовима – без хране, одеће и других најосновнијих средстава за одржавање голог живота. И у тим условима оне су опстајале. Знале су да од нагорелог брашна замесе хлеб на камену, да наберу јестиве биљке попут зечјег лука, цријмуша, јагорчевине, младог дуковог листа и плодове, па да од њих направе јело. Успевале су да сакрију нешто хране и одеће од окупатора, односно да се успешно сакрију са децом у збеговима. Једноставно речено, знале су да преживе у најтежим условима.

⁵⁶ L. Simić, „Odbrana dolinom Plive i naši protivnapadi“, 494.

⁵⁷ Jovo Todorić, „Divljačka najezda ustaša“, u: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981), 482–483; P. Rakita, *н. г.*, 103.

⁵⁸ Josip Jozo Markušić, „Bilješke iz franjevačkog samostana“, u: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981), 206–207.

Поред свега тога, оне су преузимале бригу и о смештају, исхрани и снабдевању устаничких јединица. Са представницима одбора народне власти биле су ангажоване у акцијама подизања скровишта на сеоским згариштима. Масовно су учествовале у коморама организованим од стране народне власти и устаничких јединица, нарочито после заузимања Шипова, Језера, Мркоњић Града, Јајца и других насеља. Истрајавале су на задацима прибављања и транспорта најосновнијих борбених и убојних средстава и животних намирница за становништво и устаничке јединице. Радиле су то по хладним јесењим и зимским ноћима, са голим коленима и без доњег веша, остајући на путу и по неколико дана.⁵⁹

О тим хероинама, које су издржале све страхоте рата и поднеле све могуће терете на својим леђима, у консултованој литератури, нажалост, није довољно писано. Историјска грађа је богата подацима о наоружаним борцима, укључујући и жене, а о осталим супругама и мајкама, које су стварни хероји и мира и рата, података је веома мало и фрагментарни су. Зато је и ово прилика да им искажемо велику захвалност за све жртве, патње и херојска дела која су учиниле у борби за голу егзистенцију и преживљавање.

Закључак

Припрема и успостављање окупаторске власти отпочели су знатно раније од избијања агресије на Краљевину Југославију. За ту намену ангажовани су проушташки и проокупаторски елементи као окосница власти Независне Државе Хрватске, која је основана непосредно после капитулације војске Краљевине Југославије. Усташка власт је у старту имала геноцидне намере, што се може видети из бројних докумената и говора у којима се распирује мржња према нехрватском народу. То се нарочито може видети кроз практичне поступке према Србима као што су забрана српског језика, ћириличног писма, православне вере, националних осећања и културних вредности. Затим, одузимање имовине, малтретирање породица, укључујући силовање жена и физичку ликвидацију људи; одвођење људи у затворе и логоре. Усташке власти су у старту званично прогласиле Хрватску као државу искључиво хрватског народа у којој Срби нису имали никаква права.

Такво стање народи слободољубивог Јања и Пљеве нису могли да толеришу и организовано су се подигли на оружани устанак против окупатора. Устанак је од самог почетка попримио масовне размере. За веома кратко време ослобођена је целокупна територија Јања и Пљеве. Намеру да се, након краћег одмора и попуне, нападне и ослободи и сâм град Јајце предухитрила је немачко-усташка офанзива која је темељито припремана и успешно изведена. Усташе су слободну територију нападе са кружне основице 3. септембра, са геноцидном намером да у потпуности очисте простор Јања и Пљеве од српског становништва. Напад су извеле веома јаким усташко-домобранским снагама са кружне основице, само је правац према Гламочу

⁵⁹ Milka Bursać-Marijanac, „Ativnosti žena na oslobođenoj teritoriji Janja i Pljeve“, u: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 2, urednik Pero Morača (Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1983), 273–278.

преко Ђулета остао непосреднут. Устаничке снаге, нажалост, нису биле у стању да им се организовано супротставе. Јачи отпор су пружиле само у почетним дејствима, а затим су се нагло повукле и оставиле цивилно становништво на милост и немилост усташким и домобранским злочинцима.

У походу на слободну територију Јања и Пљеве усташко-домобранске снаге су уништавале све на шта су наишле. Цивилно становништво у селима и по збеговима спаљивано је заједно са кућама и другом непокретном имовином, а покретну имовину су, специјално припремљене хрватске банде, односиле и одводиле у хрватска села око Бугојна и Доњег Вакуфа.

Коначно, указано је на велику улогу жена као хероина овога рата. То херојство се протезало не само на 1941. годину већ на цео Други светски рат, али и касније у целокупном послератном периоду када је требало обнављати села и описмењавати становништво.

Објављени и необјављени извори:

Архив Босне и Херцеговине

Земаљска комисија за утврђивање ратних злочина окупатора и њихових помагача

Slavko Vukčević (ured.). *Zločini na jugoslovenskim prostorima u prvom i drugom svetskom ratu: zbornik dokumenata. Tom 1, Zločini Nezavisne Države Hrvatske: 1941–1945. Knj. 1, Zločini Nezavisne Države Hrvatske: 1941.* Београд: Војноисторијски институт, 1993.

Литература:

Јандрић, Жељко. „Усташки затвори за Србе у Јајачком срезу током 1941. године“, *Тојола*, бр. 5, (2019), 205–218.

Курдулија, Страхина. *Ајћлас усташкој јеноцида над Србима: 1941–1945*, Београд: Привредне вести Еуропублиц, 1994.

Радман, Ранко. *Седм дана тама изнад Јања*. Бачка Паланка: издање аутора, 2021.

Ракита, Раде. *Јањ: географскоисторијска и антропогеографска студија*. Књ.1. Бања Лука: Књижевна задруга, 2003.

Bursać-Marijanac, Milka. „Ativnosti žena na oslobođenoj teritoriji Janja i Pljeve“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 2. Urednik Pero Morača, 273–278. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1983.

Efendić, Hazim. „Teror i zločini ustaša u Jajcu“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1. Urednik Pero Morača, 120–127. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981.

Efendić, Hazim. „Organizovanje i djelatnost Kulturbunda“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1. Urednik Pero Morača, 132–136. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981.

Efendić, Hazim. „Uspostavljanje ustaške vlasti u Jajcu“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 3. Urednik Pero Morača, 111–113. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1987.

Ilić, Milan. *Opraštanje sa životom jajačkog paroha*. Knj. 1. Jajce: Društvo za zaštitu kulturno-povijesnih i prirodnih vrijednosti Jajca; Banja Luka: Nezavisna radio-televizija, 2005.

Jovišević, Cvijan. „Izgorjeli su u vodenici“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1. Urednik Pero Morača, 475–476. Donji Vakuf: Skupština opštine;

- Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981.
- Jovišević, Špiro. „Tridesetoro u vatri“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1. Urednik Pero Morača, 456–458. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981.
- Kalaba, Spaso. „Formiranje i borbene akcije 7. čete (Lisinske)“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1. Urednik Pero Morača, 533–543. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981.
- Kljajić, Jovo. „Ustanički dani u dolini Pive“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1. Urednik Pero Morača, 273–285. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981.
- Markušić, Josip Jozo. „Bilješke iz franjevačkog samostana“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1. Urednik Pero Morača, 204–207. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981.
- Miličić, Pero. „Grobica nepoznatih“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1. Urednik Pero Morača, 477–479. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981.
- Mitrić, Radomir. „Prva ćelija KPJ u Janju i njena politička aktivnost“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1. Urednik Pero Morača, 65–70. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981.
- Mitrić, Radomir. „Janj i Pljeva u ustanku“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1. Urednik Pero Morača, 249–272. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981.
- Mitrić, Radomir. „Neprijateljska ofanziva na Janj i Pljevu“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1. Urednik Pero Morača, 434–445. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981.
- Mitrić, Radomir. „Kako smo otkrili izdajnički rad Svijana Popovića“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 2. Urednik Pero Morača, 227–228. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1983.
- Ponjević, Ilija. „Treća četa Bataljona 'Gorki' u odbrani Janja“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1. Urednik Pero Morača, 446–449. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981.
- Ponjević, Mirko. „U zbjegu“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1. Urednik Pero Morača, 459–461. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981.
- Popadić, Simo. „Strojičani u ustanku“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1. Urednik Pero Morača, 317–318. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981.
- Radovanac, Milan. „Kako su Janjani pošli u borbu“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1. Urednik Pero Morača, 310–312. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981.
- Radovanac, Risto. „Ratni dani u Babićima“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 2. Urednik Pero Morača, 330–334. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1983.
- Rakita, Branko. „Pokolj u Kičelovom Brdu“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1. Urednik Pero Morača, 464–466. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981.
- Rakita, Danilo. „Ljušanski slučaj“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1. Urednik Pero Morača, 495–498. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce:

- Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981.
- Rakita, Joka. „Najbolniji dani u mome životu“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1. Urednik Pero Morača, 471–474. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981.
- Rakita, Stanko. „Zločini ustaša u Ilića Košari“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1. Urednik Pero Morača, 463–464. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981.
- Savić, Stojan. „Prve borbe 3. čete Bataljona 'Iskra'“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1. Urednik Pero Morača, 375–377. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981.
- Simić, Lazar. „Odbrana dolinom Plive i naši protivnapadi“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1. Urednik Pero Morača, 489–494. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981.
- Simidžija, Momčilo. „Nastanak i aktivnosti ustaške vlasti u Šipovu“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1. Urednik Pero Morača, 116–120. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981.
- Suknjaja, Milko. „Sjećanje na 1941.“, U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1. Urednik Pero Morača, 544–547. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981.
- Šumar, Mirko. „Dijete na bajonetu“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1. Urednik Pero Morača, 484–485. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981.
- Todorić, Jovo. „Strojice poslije kapitulacije“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1. Urednik Pero Morača, 141–143. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981.
- Todorić, Jovo. „Divljačka najezda ustaša“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1. Urednik Pero Morača, 482–483. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981.
- Vidović, Simo. „Zločin u Babićima“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1. Urednik Pero Morača, 467–470. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981.
- Vlatković, Nemanja. „Prvi dani ustanka u jajačkom srezu“. U: *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji: 1941–1945: zbornik sjećanja*. Knj. 1. Urednik Pero Morača, 244–248. Donji Vakuf: Skupština opštine; Jajce: Skupština opštine; Šipovo: Skupština opštine, 1981.

Интернет:

<https://www.poreklo.rs/2020/10/29/zaboravljeni-zlocin-nad-jajackim-srbima-u-podmilacju/>
(приступљено 11. јуна 2024).

MOMČILO SAKAN
University of Defense

**THE SUFFERING OF THE PEOPLE OF THE MUNICIPALITY OF ŠIPOVO
IN THE USTASHA OFFENSIVE, 3rd-10th SEPTEMBER, 1941**

Summary

In its introductory part, the paper presents the basic characteristics of the municipality of Šipovo from the pre-war and wartime administrative division. In particular, the basic data on the pre-war situation and the establishment of the occupying power in Jajce as the center of the Great Parish of Pliva and Rama of that time, and then Šipovo, to which the areas of Janj and Pljeva administratively belonged, are presented. The conditions in which the self-organized and organized uprising in Janj and Pljeva took place are described. It was based on demonstrated self-initiative, while an important role was played by party cells and prominent individuals who placed themselves at the head of the insurgent groups and units. In response to the uprising, an Ustasha offensive followed - an offensive operation on Janj and Pljeva. In its initial layout, it had a circular base, with the characteristics of an attack and fire artillery-aviation support and operations in the depth of the free territory of that time. In parallel, the basic characteristics of the defense of the insurgent units are also presented. In a separate part of the paper, we have listed the characteristic examples of mass crimes against the martyrs from Janj and Pljevlja – innocent people: the elderly and the weak, women and children. Special attention is paid to the role of women – heroines of both war and peace. Their sacrifices and care for family, children, sick people, the wounded and fighters in general are highlighted.

Keywords: pre-war situation, the establishment of the occupying power, the uprising of the people, Ustasha offensive, mass crimes (the martyrs of Janj), the role of women.

